

MAIJASTINA KAHLOS

TAIKAKIRJA

MAGIA ANTIIKIN KREIKASSA JA ROOMASSA

HELSINGISSÄ
KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ OTAVA

Teos on saanut tukea Suomen Kulttuurirahaston Uudenmaan rahastolta, Kordelinin säätiöltä, Suomen tietokirjailijat ry:ltä, Otavan Kirjasäätiöltä ja Taiteen keskustoimikunnalta.

Copyright © 2023 Maijastina Kahlos ja Kustannusosakeyhtiö Otava

Etukannen suunnittelu: Maija Vallinoja

Etukannen kuva: "Medeian pako", yksityiskohta vaasimaalauksesta (400-luvulta eaa.)

Kirjan selän kuva pöllöstä: yksityiskohta vaasimaalauksesta (300-luvulta eaa.)

ISBN 978-951-1-42865-7

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2023

SISÄLLYS

Lukijalle	11
Kirjan käytännöistä	16
1. Johdanto: Mitä magia on?	19
Useita tapoja hahmottaa magiaa	23
Magia ja uskonto	24
Magia, teknologia, lääkintätaito ja luonnontiede antiikissa	28
2. Loitsut	33
Luonnonvoimien ohjailu ja raekuuroilta suojautuminen	37
Sairauksilta suojautuminen ja rituaalinen parantaminen	39
Eroottiset loitsut	41
Omenoiden maagiset voimat	46
Hyrrääkin kannatti varoa	47
Kiintymyksen säilyttäminen ja rakkauden takaisin hankkiminen	48
Kiroukset ja kiroustaulut	51
Kilpa-ajoissa hevosia ja ajajia vastaan	54
Vääryyttä kärsineen kirous	56
Usko loitsujen voimaan	58
Rukous vai loitsu?	61
3. Vahingollisilta voimilta suojautuminen	62
Paha silmä ja kateus	65
Vaurauden rajallisuus, kateus ja magia	68
Kuinka suojautua juoruilta	69
Suojaavat amuletit	71
Kuningas Salomo ja amuletit	74
Eksorkismi ja henkien hallitseminen	75
Kuinka hankitaan oma henkiapulainen	77
Opettavainen tarina taikurin oppipojasta	78
4. Merkkien ja sanojen mahti	80
Kirjoituksen ja kirjan maagisuus antiikissa	81
Kirjoitusta ja taikamerkkejä	83
Taikasanat	88
Nimet ja tosi nimet	91

5. Taikajuomat	94
Lääkkeitä, myrkyjä ja lemmejuomia	94
Eläimistä saadut ainesosat	98
Ihmisten kehosta saatavat voimalliset osat	100
Vainajiin liittyvä voima ja ruumiinosien kerääminen	104
Alkemia, taito muuttaa aineiden olemusta	107
Käytännön alkemia	109
Mystinen alkemia	111
Filosofiaa, uskontoa, magiaa vai luonnontieteen edeltäjä?	113
6. Yrttitieto	115
Yrttien kerääjät	115
Pionit	117
Mandrake eli alruuna	118
Caesarin laakeriseppelä	121
Pahaa torjuvat pavut	122
Todella oudot ainesosat olivatkin koodinimiä	123
7. Taikaolennot	125
Eläinten hallinta	125
Eläimiin liitetyt uskomukset	127
Pöllöistä yöllisiin henkiin	128
Muut pelottavat oliot	130
<i>Lamiat ja empusat</i> – vampyyrien esivanhemmat?	131
Feeniks-lintu syntyy aina uudestaan	133
Käärmeestä lohikäärmeeksi	134
Muita taikaolentoja	137
8. Muodonmuutokset	139
Ihmisusien vaiheet antiikissa	140
Näkymättömäksi muuttuminen	143
9. Historian ja myyttien kuuluisia maageja	146
Mahtava Medeia	147
Vanhat naiset ja parittajat	148
Noita Erichtho	150
Thessalian noidat	152
Leimattiinko naiset noidiksi?	153
Maagit ja eksotiikka	154
Persian ja Egyptin maagit	156
Juutalaiset ja Mooses	157
Jeesus ja varhaiset kristityt	159
Simon Magus ja maagit kilpasilla	160
Apollonios Tyanalainen	162

10. Lentäminen ja ilmestyminen	165
Lentäminen	165
Ilmestymiset ja katoamiset	168
11. Ennustaminen	170
Kuuluisia oraakkeleita	171
Ennustustoiminnan valvonta	173
Noppia ja oraakkelilauseita	176
Yhteydet vainajiin ja nekromanteia	179
Antiikin kummitustarinat	181
12. Tähdistä ennustaminen	183
Vallanpitäjät ja astrologia	185
Astrologia antiikissa	187
Fatalismia vastaan	192
Itämaan tietäjät	193
Astrologian käyttö rituaaleissa ja lääkinnässä	194
13. Numerologia	197
Luku kolme	199
Luku seitsemän	200
Luku yhdeksän	201
Luku kaksitoista	202
Luku kolmetoista	203
14. Maagit ja muu maailma	204
Magian kieltävät lait ja rajoitukset	204
Halveksuntaa, pilkkaa ja pelkoa	207
Huijarit ja skeptikot	207
Pelkoa ja epäluuloa	209
Magiasyytökset antiikissa	211
Huhut ja todellisuus	216
Miten erottaa sallittu ja kielletty?	222
Oliko antiikissa noitavainoja?	223
Kirjallisuusluettelo	225
Hakemisto	237

Keskeiset henkilöt ja tapahtumat aikajanalla

Suuri osa antiikin kirjoittajien elinvuosista on arvioita. Hyvin harvasta antiikin henkilöstä tiedämme tarkkaan hänen syntymävuotensa; kuolinvuodet tunnetaan paremmin. Joidenkin kirjoittajien elinvuosista ei ole täyttä varmuutta edes vuosisadasta. Päätin jättää ”noin”-ilmaisun pois vuosiluvuista. Esimerkiksi Pythagoras n. 570 – n. 495 eaa. on aikajanallani vain Pythagoras 570–495 eaa.

Hesiodos, runoilija 700-luvulla eaa.

Aristeas Prokonnesolainen, filosofi ehkä 600-luvulla eaa.

Pythagoras, filosofi 570–495 eaa.

Kroisos, Lyydian kuningas 560–546 eaa.

Herakleitos, filosofi 535–475 eaa.

Pindaros, runoilija 518–438 eaa.

KLASSINEN KREIKKA 480–330 EAA.

Demokritos, filosofi 460–370 eaa.

Hippokrates, lääkäri 460–370 eaa.

Herodotos, historiankirjoittaja 484–425 eaa.

Sofokles, näytelmäkirjailija 495–406 eaa.

Euripides, näytelmäkirjailija 480–406 eaa.

Filolaos, filosofi 470–385 eaa.

Kahdentoista taulun laki Roomassa
400-luvulta eaa.

Peloponnesolaissota 431–404 eaa.

Ksenofon, filosofi 430–354 eaa.

Platon, filosofi 427–347 eaa.

Sokrateen kuolemanrangaistus 399 eaa.

Theoris Lemnoslaisen oikeudenkäynti
390 eaa. paikkeilla

Aristoteles, filosofi 384–322 eaa.

Theofrastos, filosofi 371–287 eaa.

Ninonin oikeudenkäynti 362/358 eaa.

Aleksanteri Suuri, Makedonian kuningas
356–323 eaa.

HELLENISTINEN KAUSI 323–30 EAA.

Pyrrhos, Epeiroksen kuningas
320–272 eaa.

Aratos, runoilija 316–240 eaa.

Theokritos, runoilija 300–260 eaa.

Apollonios Rhodoslainen, runoilija
270–245 eaa.

Melampus, kuututkielman kirjoittaja
200-luvulla eaa.

Bolos Mendesläinen, magiatutkielmien
kirjoittaja 200/100-luvulla eaa.

Hermippos Smyrnalainen,
magiatutkielmien kirjoittaja
200-luvulla eaa.

Karneades, filosofi 213–128 eaa.

ROOMAN MYÖHÄIS- TASAVALLAN AIKA 200–27 EAA.

Poseidonios, filosofi 135–151 eaa.

Mithridates VI, Pontoksen kuningas
132–63 eaa.

Lucretius, runoilija ja filosofi 155–99 eaa.

Sekstos Empeirikos (Sextus Empiricus),
filosofi 100–200

Gnaeus Pompeius Magnus, sotapäällikkö
106–48 eaa.

Cicero, puhuja ja valtiomies 106–43 eaa.

Sallustius, historiankirjoittaja 86–34 eaa.

Catullus, runoilija 84–34 eaa.

Cornelius Sulla, sotapäällikkö 138–78 eaa.

Serapion Antiokialainen, kuututkielman kirjoittaja 100-luvulla eaa.
Vergilius, runoilija 70–19 eaa.
Sextus Pompeius, sotapäällikkö 67–35 eaa.
Horatius, runoilija 65–8 eaa.

ROMAN KEISARIKAUSI 27 EAA. ALKAEN

Julius-Claudiuksen hallitsijasuvun valta-aika 27 eaa. – 68 jaa.
Augustus keisarina 27 eaa. – 14 jaa.
Marcus Agrippa, sotapäällikkö 64/63–12 eaa.
Catilan salaliitto 63 eaa.
Livia, keisari Augustuksen puoliso, 58/59 eaa.–29 jaa.
Tibullus, runoilija 54–19 eaa.
Propertius, runoilija 47–15 eaa.
Ovidius, runoilija 43 eaa. – 17 jaa.
Imbrasios Efesolainen, kuututkielman kirjoittaja 1. vuosisadalla eaa./jaa.
Tiberius keisarina 14–37
Dorotheos Sidonlainen, runoilija 25–75
Claudia Pulchra oikeudenkäynti 26
Thrasyllos, aleksandrialainen oppinut ja astrologi, k. 36
Germanicus, sotapäällikkö, keisariperheen jäsen 15 eaa. – 19 jaa.
Seneca, filosofi ja valtiomies 4 eaa. – 65 jaa.
Caligula keisarina 37–41
Claudius keisarina 41–54
Lollia Paulinan oikeudenkäynti 49
Domitia Lepidan oikeudenkäynti 54
Junia Lepidan oikeudenkäynti 65
Plinius vanhempi, kirjailija ja valtiomies 23–79
Petronius Arbitr, hovimies, mahdollisesti *Satyricon*-romaanin kirjoittaja 27–66
Apollonios Tyanalainen, ritualisti 1. vuosisadalla
Josefus, historiankirjoittaja 37–100
Lucanus, runoilija 39–65
Dioskurides, kasvitieteellisten tutkielmien kirjoittaja 40–90
Plutarkhos, filosofi 45–125

Nero keisarina 54–68
Tacitus, historiankirjoittaja 56–120
Juvenalis, runoilija 60–135
Plinius nuorempi, kirjailija, valtiomies 61/63–115
Bataavien kapina Roomaa vastaan 69–70
Balbillos eli Ti. Claudius Balbillus, hoviastrologi k. 81
Vespasianus keisarina 69–79
Titus keisarina 79–81
Suetonius, elämäkertakirjailija 70–140
Domitianus keisarina 81–96
Nerva keisarina 96–98
Klaudios Ptolemaios (Claudius Ptolemaeus), tähtitieteilijä 100–175
Aleksanteri Abonoteikhoslainen, ritualisti 105–170
Peregrinos Proteus, ritualisti 100–165
Justinus, kristitty filosofi 114–162/168
Apuleius, filosofi 124–170
Lukianos Samosatalainen, kirjailija 125–180
Galenos, lääkäri 129–216
Markellos Sidonlainen, lääkäri 100-luvulla
Kelsos, filosofi 100-luvulla
Irenaeus, piispa 130–202
Artemidoros Daldislainen, unikirjan kirjoittaja 135–200
Klemens Aleksandrialainen, kristitty filosofi 150–215
Tertullianus, kristitty kirjailija 155–230
Cassius Dio, historiankirjoittaja 155–235
Julius Africanus, kirjailija ja historiankirjoittaja 160–240
Filostratos, filosofi 170–250
Besantinos, runoilija 100- tai 200-luvulla
Julius Paulus, juristi 200-luvun alkupuolella
Ailianos (Claudius Aelianus), eläintutkielmien kirjoittaja 170–220
Septimius Severus keisarina 193–211
Elagabalus keisarina 218–222

MYÖHÄISANTIIKKI 250–700

Minucius Felix, kristitty kirjailija k. 250-luvulla

- Origenes**, kristitty filosofi 185–253
- Plotinos**, filosofi 205–270
- Porfyrios**, filosofi 234–305
- Jamblikhos**, filosofi 245–325
- Helena**, keisari Konstantinuksen äiti
246–330
- Arnobius Sicalainen**, kristitty kirjailija
250–330
- Lactantius**, kristitty kirjailija 250–325
- Eusebios Caesarealainen**, piispa 260–339
- Zosimos Panopolislainen**, alkemisti
200- tai 300-luvulla
- Sossianus Hierocles**, filosofi 300-luvun
alkupuolella
- Firmicus Maternus**, astrologi 300-luvun
alkupuolella
- Efraim Syyrialainen**, kristitty askeetti
306–373
- Konstantinus I ”Suuri” keisarina** 306–337
- Maxentius keisarina** 306–312
- Keisari Konstantinus** voitti kilpailijansa
Maxentiuksen Milviuksen sillan
taistelussa 312
- Sylvester Rooman piispana** 314–335
- Optatianus**, runoilija 300-luvun
alkupuolella
- Athanasios**, piispa 293–373
- Sopater**, filosofi k. 330/337
- Libanios**, puhetaidon opettaja 314–394
- Martinus Toursilainen**, piispa 316–397
- Nikean kirkolliskokous** 325
- Ammianus Marcellinus**, historiankirjoittaja
330–395
- Constantius II keisarina** 337–361
- Johannes Khrysostomos**, piispa 347–407
- Hieronymus**, kristitty askeetti ja kirjailija
347–420
- Prudentius**, runoilija 348–405
- Eunapios Sardeslainen**, filosofi 349–414
- Augustinus**, piispa 354–430
- Valentinianus I keisarina** 364–375
- Valens keisarina** 364–378
- Priscillianus**, Avilan piispa tuomitaan
kuolemaan 385
- Endelechius**, runoilija 300-luvun
loppupuolella
- Kyranideen amulettikäsikirja** 300-luvulla
- Eudokia**, keisarinna, 400–460
- Palladius**, maatalousoppaan kirjoittaja
400-luvun alkupuolella
- Marcellus Empiricus**, lääkäri 400-luvun
alkupuolella
- Olympiodoros Thebalainen**,
historiankirjoittaja 400-luvun
alkupuolella
- Alarikin** johtamat gootit Etelä-Italiassa
410 lähtien
- Severinus**, askeetti ja piispa, 410–482
- Sofronios**, Tellan piispa 400-luvulla
- Johannes Lyydialainen**, historiankirjoittaja
490–560
- Theodoros Sykeonilainen**, kristitty askeetti
500-luvulla
- Martinus Bracaralainen**, piispa, 520–580
- Gregorius Toursilainen**, piispa, 538–594
- Gregorius**, Rooman piispa, 540–604
- Anastasios Siinailainen**, kristitty askeetti
600-luvun loppupuolella
- Paulus Diaconus**, historiankirjoittaja
720–799

LUKIJALLE

Miksi juuri pöllö on velhojen suosima lemmikki? Oliko vetten päällä kulkeva, sairaita parantava ja kuolleista herättävä ihminen velho? Mistä ihmissudet ja vampyyrit ovat peräisin? Kuinka kirota vastustaja ja hänen hevosensa kilpa-ajoissa ja kuinka suojautua näiltä kirouksilta? *Taikakirja* sukeltaa magian monimuotoiseen maailmaan.

Magia, noidat ja velhot yhdistetään usein J.R.R. Tolkienin ja muiden fantasiakirjailijoiden luomien mielikuvien myötä jonnekin näennäiskeskiaikaan. Tulkinta on virheellinen. Monet nykyajan magiaan liittyvät käsitykset, kuvitelmat ja asenteet eivät periydy keskiajalta vaan kreikkalais-roomalaisesta antiikista. Myös kulttuurissamme nykyisin vallitseva tapa erottaa uskonto ja magia on peräisin antiikista. *Taikakirja* tuo magian takaisin antiikkiin kertomalla, miten se kytkeytyi antiikin kreikkalaisten ja roomalaisten elämään ja uskomuksiin. Loitsut, kiroukset, rohdot, ennustukset ja parantajat olivat osa antiikin ihmisten arkipäivää.

Kovin usein mielikuvamme antiikin Kreikasta ja Roomasta liittyvät filosofiin, jotka rauhallisesti käyskentelevät pylväskäytävillä, tai senaattoreihin, jotka valkoisissa toogissaan pitävät juhlavia puheita. *Taikakirja* kertoo sen sijaan maailmasta, jossa ihmiset uskoivat pahaan silmään, turvautuivat loitsuihin ja taikayrtteihin, kirjoittivat kiroustauluja ja suojautuivat pahoilta voimilta. Antiikin maailmankuvaan kuuluivat olympolaiset jumalat, mutta jumalmaailmaa

kansoittivat samaan aikaan monenlaiset hyvän- ja pahantahtoiset henkiolennot. Tämän kirjan tarkoituksena on tuoda esiin toisenlainen, värikkäämpi kuva antiikin maailmasta. Kuva ei ole ylevä. Se on värikäs, huvittava, vauhdikas, rietas ja pelottava.

Taikakirja on antiikin magian kulttuurihistoria, joka kertoo ihmisten kuvitelmista ja tekemisistä, kirjallisuuden tarinoista ja arjen uskomuksista. Kirjani keskittyy antiikin Kreikan ja Rooman magiaan vuosisatoina 400 eaa. – 600 jaa. Kuvaan antiikin ihmisten ajattelutapoja maailmassa, jossa luonnontiede oli kehittymätöntä eikä mikrobeja tunnettu. Nykytiede on osoittanut silloiset uskomukset paikkansapitämättömiksi, tehottomiksi ja jopa vaarallisiksi. Aikalaiset yrittivät kuitenkin parhaansa mukaan, usein epätoivoisesti ja suorastaan traagisesti, selviytyä vaarallisessa maailmassa.

Antiikin magian tutkimus on ihmisen ajattelun ja toiminnan tutkimista ja siten osa antiikin sosiaali- ja kulttuurihistorian ja uskonhistorian tutkimusta. Magian tutkimuksessa selvitetään antiikin ihmisen mielenmaisemaa: mitä hän pelkäsi ja toivoi, miten hän yritti ratkoa elämänsä ongelmia, miten hän koetti selviytyä taudeista, kato-
vuosista ja luonnonmullistuksista. Magia kertoo ihmisten yrityksestä kontrolloida elämää, joka ei ole kontrolloitavissa. Tutkimuksessa pohditaan myös, miten magia eri tasoilla tarjosi selityksiä sosiaali-
siin ongelmiin, äkillisiin kriiseihin, kuolemantapauksiin, selittämättömiin tunnekuohuihin ja kateuteen.

Minä innostuin toden teolla antiikin magiasta, kun muita tutkimusaiheitani selvitellessäni kävin läpi modernia lähdejulkaisua papyruksissa säilyneistä loitsuista ja tajusin pääseväni niiden kautta käsiksi antiikin tavallisiin ihmisiin ja heidän perin arkisiin ongelmiinsa. Antiikin ihminen etsi loitsuista ratkaisua lapsivuodekuolemiin, malariakuumeisiin, rasittaviin anoppeihin, erektiohäiriöihin, tungetteleviin ihailijoihin, saavuttamattomiin naisiin, sadon tuhoaviin raekuuroihin, tulviin ja mitä ihmeellisimpiin ongelmiin. Rituaalisti – maagikko, velho, noita, parantaja, manaaja, ennustaja – oli ennen kaikkea kriisinhallinnan ammattilainen, parantaja

ja terapeutti. Hämmästyksen selvenäjät ja vaihtoehdotparantajat tuntuvat vielä nykyäänkin vetoavan ihmisiin elämän kriisitilanteissa, kuten Hengen ja Tiedon messujen kaltaisten tapahtumien valtaisa suosio osoittaa. Kun joskus aamuisin avaan television, ihmettelen ostoskanavilla esiintyviä selvenäjäitä. Maksua vastaan voi soittaa ja saada ohjeita monenlaisiin ongelmatilanteisiin; yleensä ne liittyvät ihmissuhteisiin.

Toinen oivallus oli magian läsnäolo kaikkialla antiikin maailmassa. Meillä moderneilla ihmisillä on ehkä liiaksikin taipumusta tulkita antiikin Kreikkaa ja Roomaa oman rationaalisuutemme kautta. Moderni jaottelu tieteseen, filosofiaan, uskontoon ja magiaan ei päde antiikkiin. Antiikin maailmassa ne kaikki limittyivät toisiinsa erottamattomasti. Filosofit, lääkärit ja tähtien tarkkailijat uskoivat yliluonnollisten voimien toimintaan universumissa siinä missä vähemmän oppineet ihmisetkin. Platonin maailma oli yhtä lailla jumalien ja henkien kansoittama kuin kiroustauluja laatineen ritualistin maailma.

Maagisia tekstejä ovat tulkinneet ja editoineet jo monet tutkijasukupolvet parin vuosisadan aikana. Esimerkiksi maagiset papyruksiset, kuten loitsuja ja reseptejä sisältäneitä papyruskokoelmia edelleen tavallisesti kutsutaan, ”löydettiin” 1800-luvulla, jolloin niitä alettiin tutkia systemaattisesti ja niistä tehtiin editioita. Maagisilla papyruksilla oli jo pitkä historia takanaan: ne olivat peräisin Egyptistä myöhäisantiikista 300–600-luvuilta, mutta niiden tekstejä oli todennäköisesti kopioitu ja myös muunneltu paikallisten tarpeiden mukaan satojen vuosien ajan. Papyruksissa säilyneet loitsut ja reseptit haastoivat aikanaan tutkijoiden käsityksiä antiikin klassisesta maailmasta. Samanlainen vaikutus oli kiroustauluilla, joita löytyy kaivauksissa edelleen vähän väliä lisää. Loitsut, kiroukset ja amuletit eivät olleet sitä klassista Kreikkaa ja Roomaa, jonka ylevyyttä ja jaloa yksinkertaisuutta kuvataiteissa ja kirjallisuudessa Euroopan 1700- ja 1800-lukujen koulutettu eliitti ihaili.

Kun Albrecht Dieterich, Karl Preisendanz ja muutamat muut tutkijat editoivat ja esittelivät seminaareissa 1800–1900-lukujen

vaihteessa maagisia papyruksia, he saivat kuulla filologikollegoiltaan surkuttelua siitä, että tällaiset papyrukset ylipäätään oli löydetty, sillä ne riistivät klassiselta antiikilta ”sen ylhäisen loisteen” (*den vornehmen Schimmer*). Saksalainen antiikintutkija Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848–1931), joka muisteli näitä valitteluja, kommentoi, ettei hän halunnut ihailla vaan ymmärtää helleenejään. Myös monien kiroustaulujen julkaisemisen yhteydessä eräät tutkijat surivat sitä, että ”antiikin Kreikka ja Rooma menettivät maineensa, puhumattakaan juutalaisuudesta ja kristinuskosta, puhtaan filosofian ja tosi uskonnon linnakkeista”.

Loisteen sijaan saatiin siis loitsuja. Maagisten papyrusten ja kiroustaulujen aiheuttaman alkuhämmennyksen haihduttua antiikintutkijat selvittelevät niitä innolla. Ne ovat avanneet uuden jännittävän vaiheen antiikintutkimuksessa.

Olen kiinnostunut tavallisten ihmisten historiasta, heidän tekemisistään ja uskomuksistaan. Magia kertoo heidän arjestaan, ihmissuhteista, vallasta ja perinteiden jatkuvuudesta läpi vuosisatojen, jopa meidän päiviimme saakka. Vuosisatojen ajan on kiistelty siitä, miten magia tulisi määritellä. En ota kantaa siihen, onko jokin uskomus tai rituaali magiaa vai ei. Itse asiassa minun mielestäni magiaa ei ole olemassa – paitsi tietenkin Harry Potterin maailmassa.

Miten niin ei ole? Entä kaikki loitsut ja kiroukset? Tarkkaan ottaen on uskomuksia ja rituaaleja, joita ihmiset eri olosuhteissa ja eri aikoina tulkitsevat monin eri tavoin. Siksi olen ottanut kirjaan mukaan mahdollisimman laajan kirjon antiikin uskomuksia, käytäntöjä ja tarinoita. Kerron esimerkiksi tavasta heittää papuja pahan karkottamiseksi kodista roomalaisen juhlan Lemurian aikana. Tapa oli osa vanhaa roomalaista uskontoa. Samoin kerron kristillisistä tavoista ja uskomuksista, joista muotoutui osa institutionalisoitua uskontoa. Käsittelen kaikenlaisia tapauksia, joihin joko antiikissa tai myöhemmin on liitetty magialeima. Joillekin jokin tapa tai uskomus merkitsi uskontoa, toisille magiaa. Joillekin Jeesus Nasaretilainen, Apollonios Tyanalainen tai Simon Samarialainen oli uskonnollinen

johtaja tai filosofi, toisille velho. Olen päätenyt mahdollisimman laveaan skaalaan silläkin uhalla, että joku lukija loukkaantuu, koska jokin hänen uskontona kunnioittamansa uskomus tai käytäntö on mukana magiaa käsittelevässä kirjassa.

Koska olen saanut kirjaani paljon innoitusta J. K. Rowlingin Harry Potter -kirjoista (suomentanut Jaana Kapari), olen järjestänyt kerrontani antiikin magiasta Tylypahkan oppiaineita seuraten.

Sydämelliset kiitokset monista viisaista kommenteista Marja-Leena Hänneselle, Saara Kauppiselle, Mari Mikkolalle ja Jarkko Tontille sekä tekstini kärsivällisestä ja huolellisesta kätilöinnistä Päivi Syrjäeselle. Kiitän saamastani tuesta Suomen Kulttuurirahaston Uudenmaan rahastoa, Kordelinin säätiötä, Suomen tietokirjailijat ry:tä, Otavan Kirjasäätiötä ja Taiteen keskustoimikuntaa. Lisäksi lämmin kiitos Väinö Tannerin säätiölle mahdollisuudesta kirjoittaa *Taikakirjaa* Mazzanon kirjailijakodissa joulukuussa 2021.

21. huhtikuuta 2023, Rooman perustamisen vuosipäivänä
Maijastina Kahlos

KIRJAN KÄYTÄNNÖISTÄ

Käytän latinankielisistä kirjoittajista latinalaista kirjoitusasua, kreikankielisistä kreikkalaista. Pliniuksia on kaksi: Plinius vanhemmasta (23–79) puhun pelkkänä Pliniuksena, koska hän esiintyy kirjassa niin tiuhaan. Hänen sisarenpojastaan puhun Plinius nuorempana (61–113). Paikannimissä olen suureksi osaksi seurannut Paavo Castrénin ja Leena Pietilä-Castrénin *Antiikin sanakirjan* (2000) käytäntöjä. Läntisistä paikannimistä käytän antiikin latinalaista asua, itäisistä kreikkalaista asua, paitsi vakiintuneista paikannimistä, kuten Rooma, Ateena, Aleksandria, Antiokia, Caesarea, Jerusalemi ja Nikea. Kreikan kielen translitteroinnissa noudatan yleistä suomalaista käytäntöä, jossa esimerkiksi kreikan omikron-ypsilon-yhdistelmä merkitään u:lla (eikä ou:lla kuten monilla muilla kielialueilla) ja kreikan ksi kirjainyhdistelmällä ks (eikä x:llä kuten muualla). Poikkeuksena tästä käytännöstäni ovat jo vakiintuneet nimet, kuten Abraxas ja Ouroboros.

Antiikin kirjoittajien elinvuodet mainitessani uskaltauduin jättämään ”noin”-ilmaisut pois vuosiluvuista, koska suuri osa antiikin kirjoittajien elinvuosista on arvioita. Esimerkiksi Pythagoras n. 570 – n. 495 eaa. on kirjassani aikajana mukaan lukien yksinkertaisesti Pythagoras 570–495 eaa.

Tekstien lainauksissa käytetyt käännökset latinasta ja kreikasta ovat omiani, paitsi silloin, kun suomentaja on erikseen mainittu. Joissakin tapauksissa olen muokannut olemassa olevaa käännöstä – jos

käännöksestä on puuttunut jotain tai se on ollut epätarkka tai olen halunnut ajanmukaistaa vanhaa käännöstä. Lista siteeratuista suomennoksista on kirjan lopussa luvuittain järjestetyssä kirjallisuusluettelossa. Syyriankielisestä Efraim Syyrialaisen hymnistä olen tehnyt suomennoksen T. Baardan artikkelissaan ”The Flying Jesus”, *Vigiliae Christianae* (1986) tekemän käännöksen pohjalta. Jos antiikin teoksesta on olemassa julkaistu suomennos, teoksen nimi on kurssiivissa, esimerkiksi Petroniuksen *Satyricon*. Jos antiikin teosta ei ole suomennettu, olen kääntänyt latinan- tai kreikankielisen nimen suomeksi lainausmerkkeihin, esimerkiksi Lukianoksen ”Valheenrakastaja”.

Loitsuesimerkeissäni olen yleensä jättänyt vaikeaselkoiset kirjainyhdistelmät kokonaan isoilla kirjaimilla kirjoitetuiksi, koska emme voi aina tietää, missä sana alkaa ja loppuu. Ratkaisuni seuraa antiikin magian tutkimuksen yleistä käytäntöä. Olen valikoinut joitakin suhteellisen helposti avautuvia esimerkkejä suuresta määrästä säilynyttä antiikin aineistoa. Tekstien tulkitseminen on vaikeaa, eivätkä tutkijat ole aina saaneet selvyttä oikeista lukutavoista tai merkityksistä. Monet teksteistä ovat hyvin kummallisia ja siksi myös kiehtovia. Loitsujen käännökset latinasta ja kreikasta ovat omiani, ja olen tehnyt ne aiempia käännöksiä vertaillen, *Papyri Graecae Magicae* -kokoelman teksteistä erityisesti Hans Dieter Betzin *The Greek Magical Papyri in Translation, Including the Demotic Spells* -teoksen (1992), käännöksiin turvautuen.

Olen merkinnyt fragmenttien kohdalla tekstin katkeamisen lainauksissa hakasuluilla ja kolmella pisteellä [...]. Omat poistoni olen merkinnyt kahdella ajatusviivalla näin: – –

Koska *Taikakirja* keskittyy antiikin Kreikan ja Rooman magiaan, sivuan juutalaista magiaa lähinnä siltä kannalta, miten se vaikutti kreikkalais-roomalaiseen maailmaan. Perusteellisempänä esityksenä juutalaisesta magiasta ja Lähi-idän maailmasta suosittelen lukijoille erinomaista teosta *Raamattu ja magia* (toimittaneet Kirsi Valkama, Hanne von Weissenberg ja Nina Nikki, 2016).

Kirjan lopussa on kirjallisuusluettelo, johon olen koonnut valikoiman antiikin alkuperäislähteitä ja modernia tutkimuskirjallisuutta.

1.

JOHDANTO: MITÄ MAGIA ON?

Kaikkein hyvántahtoisimmat ihmiset laittavat ihmeelliset tapahtumat velhojen tiliin ja selittävät näin monia inhimillisen piiriin kuuluvia asioita. Urheilijat etsivät apua magiasta, ja niin tekevät kaikki kilpailijat voitonhalussaan. Magia ei vaikuta heidän voittoonsa, mutta jos he sattuvat voittamaan, nuo onnettomat eivät lue voittoa omaksi vaan magian ansioksi. Jopa ne, jotka häviävät, eivät menetä uskoaan siihen, sillä he sanovat ja uskovat ”jos olisin suorittanut tämän uhrin ja polttanut tätä suitsuketta, niin voitto ei olisi karannut minulta”. Magia käy myös kauppiaiden taloissa, sillä myös nämä selittävät menestyksensä liikeasioissa velhon ansioksi, mutta vastoinikäymisensä oman kitsautensa syyksi ja sen syyksi, etteivät suorittaneet kaikkia uhreja. Magia kuitenkin pitää oteessaan erityisesti rakastuneita. Heidän sairautensa johtaa heidät harhaan niin, että he kertovat rakkaudestaan vanhoille akoille. Eikä siis ihme, että he käyvät sofistien luona hakemassa neuvoja. Nämä antavat heille taikavyön ja jalokiviä, jotka ovat peräisin maan uumenista tai kuusta tai tähdistä, ja kaikenlaisia yrttejä Intiasta. Ja vaikka he pulittavat kaikkesta tästä melkoisen maksun, ei siitä ei ole apua.

Filostratos, ”Apollonios Tyanalaisen elämä”

Vanhoissa kansansaduissa noidat keittelevät taikajuomia. Sirkuksessa ja televisiossa esiintyy taikureita, jotka tekevät silmänkääntötemppejuja. J. K. Rowlingin fantasiakirjoissa Harry Potter ystävineen opiskelee magian taitoja ja Voldemort harjoittaa mustaa magiaa eli vahingollista taikuutta. Silloin tällöin sensaatiouutisissa kerrotaan rikoksista, joissa on esimerkiksi suoritettu ihmisuhreja, ja ne yhdistetään mustan magian harjoittamiseen. Kuten näistä esimerkeistä käy ilmi, magian tai taikuuden käsite voi äkkiä ajatellen vaikuttaa itsestään selvältä. Ei ole kuitenkaan selvää, mikä on magiaa ja mikä ei.

Onko magia aina nimenomaan mustaa eli toisen vahingoittamiseen tarkoitettua vai kuuluuko siihen myös parantamiseen tai suojelemiseen pyrkivä toiminta? Onko esimerkiksi ministerin tai tuomarin valan vannominen käsi Raamatulla magiaa, uskontoa vai jotain muuta? Onko katolisten ja ortodoksien harjoittama pyhimysten palvonta magiaa vai uskontoa? Onko erilaisten yrttien ja muiden luontaistuotteiden käyttö vaihtoehtoisena parannuskeinona taikuutta vai uskomuslääkintää? Kuka saa määritellä, mikä on magiaa?

Modernin ihmisen näkökulmasta monet antiikin parannuskeinot, käytännöt ja uskomukset ovat magiaa, mutta suuri osa antiikin ajan kreikkalaisista ja roomalaisista piti niitä sopivina lääkitätapoina tai hyväksyttynä osana uskonnollista elämää. Esimerkiksi keisarikauden kirjoittaja Plinius vanhempi (23–79) esitteli ”Luonnonhistoriassaan” (*Historia naturalis*) tehokkaina lääkkeinä sekoituksia, jotka saavat modernin lukijan inhon tai vähintään ihmetyksen valtaan; Pliniuksen mukaan esimerkiksi hyeenan silmä ruokaan sekoitettuna paransi hedelmättömyydestä.

Lisäksi magia oli useimmiten ulkopuolisten lyömä leima. Antiikin oppinut eliitti, kuten juuri Plinius, piti tavallisen kansan käytäntöjä ja uskomuksia magiana ja taikauskona. Kreikkalaiset kirjoittajat tulkitsivat usein persialaisten ja egyptiläisten perinteet eksoottiseksi magiaksi. Roomalaiset puolestaan leimasivat varhaisen kristinuskon magiaksi. Kun kristinuskon vakiintui Rooman keisarikunnan

valtauskonnoksi 300–400-luvuilla, leimattiin vanhat kreikkalaiset ja roomalaiset polyteistiset eli monijumalaiset uskonnot taikuudeksi. Magian määritelmä vaihteli sen mukaan, kuka määritteli, kenen toiminnasta oli kyse ja millaisissa historiallisissa oloissa asioita tarkasteltiin.

Omasta mielestäni magia on ennen kaikkea *diskurssi* eli tapa puhua asioista ja ilmiöistä, tässä tapauksessa uskomuksista ja rituaaleista, joilla uskotaan olevan poikkeuksellisia ja voimallisia vaikutuksia ja jotka usein ovat jollakin tavalla vallitsevien normien vastaisia. (Lupaen, että tämä on ainoa kerta, kun käytän tässä kirjassa sanaa diskurssi.) Antiikin ihmiset liittivät magian erityisesti epätavallisiin ilmiöihin ja rituaalien poikkeukselliseen tehokkuuteen tai vaikuttavuuteen eli siihen, miten tehokkaasti rituaalien uskottiin vaikuttavan vaikkapa parantumiseen taudeista. Rituaalilla tarkoitetaan kulttuurisesti säänneltyä ja useimmiten uskontoon liittyvää kaavamaisista toimintatavasta. Magia ymmärrettiin keinoksi silloin, kun tavanomaiset keinot epävarman elämän kriiseissä eivät riittäneet. Varsinkin valtakulttuurin ulkopuolisten ryhmien yksityinen uskonnollinen toiminta nähtiin usein yhteisöllisen julkisen uskonnon vastakohtaksi ja yhdistettiin helposti magiaan. Samoin magia liitettiin epäilyksiin siitä, että yksilö lähestyi yliluonnollisia olentoja jollakin luvattomalla tavalla.

ANTIIKIN HENKIMAAILMA

Antiikin ihmisten yhteisöllinen uskonto, magia ja osittain jopa filosofia perustuivat ajatteluun, jossa maailma oli täynnä erilaisia yliluonnollisia henkiolentoja. Maailmankaikkeudessa vallitsi arvojärjestys, jonka mukaan oli mahtavampia ja vähäisempiä jumalia. Lisäksi oli monenmoisia muita henkiolentoja, jotka olivat suuremmille jumalille alisteisia. Pienemmistä jumalolennoista ja hengistä käytettiin toisinaan kreikan kielessä nimitystä *daimon*

(mon. *daimones*). Varhaisimmissa kreikkalaisissa teksteissä *daimon* tarkoitti tuntematonta jumalallista voimaa; kun kirjoittaja ei tiennyt, kenestä jumalasta erityisesti oli kyse, hän puhui daimonista. Daimon saattoi silloin olla vaikkapa mahtava olympolainen jumala, pienempi jumaluus, luonnonhenki, puun henki, joenjumala tai vainajan henki. Sokrates kuvasi ihmisessä elävää jumalallista henkeä nimityksellä *daimonion*.

Myöhemmin *daimon* viittasi erityisesti vainajien henkiin tai vähäisempiin henkiolentoihin, joista ei voinut aina tietää, suhtautuivatko ne ihmiseen hyväntahtoisesti vai olivatko ne jostakin syystä vihamielisiä. Siksi niiden kanssa piti asioida varovaisesti: niitä täytyi lepyttää tai pitää kurissa vetoamalla johonkin arvojärjestyksessä ylempään jumaluuteen. Monet loitsut nimenomaan uhkasivat pienempiä henkiä ylemmän jumalan arvovallalla.

Antiikin maailma oli polyteistinen eli monijumalainen, mutta filosofiset ja uskonnolliset tekstit puhuivat korkeimmasta jumaluudesta, joka hallitsi koko kosmosta ja kaikkia alempia jumalolentoja. Myös kristityt ja juutalaiset hahmottivat elämäänsä samoin. Kristityt tulkitsivat ei-kristilliset jumalat vihamielisiksi hengiksi – kristillisessä tulkinnassa daimonit todellakin demonisoitiin. Kun aikaisemmin kreikan *daimon* tai latinan *daemon* saattoi olla hyvän- tai pahantahtoinen, kristillisessä maailmassa se oli pelkästään paha. Kristityillä oli kyllä omat hyvät henkensä, joita he kutsuivat enkeleiksi (kr. *angeli*, lat. *angeli*); sana *angeli* tarkoitti alun perin viestinviejää yleensä, ja nimitystä käytettiin myös ihmisistä.

Sairauksia, mielenhäiriöitä, vammaisuutta ja erikoisia luonnonilmiöitä selitettiin jumalien ja henkien aikaansaannoksina. Niinpä erilaisilta uhkilta piti suojautua ja sairauksia hoitaa yliluonnollisiin voimiin vedoten. Esimerkiksi malariaa koetettiin hoitaa karkottamalla kuumeen aiheuttanut henki. Antiikin maailmankuvassa magian avulla etsittiin siis ratkaisuja, jotka ylittivät tavanomaisten luonnonilmiöiden rajat, mutta siitä voitiin myös hakea selityksiä